

Сенад Ф. Ганић

Депарتمان за правне науке, Државни универзитет Нови Пазар

Милош М. Петровић

Депарتمان за правне науке, Државни универзитет Нови Пазар

ТУРСКА У СУСРЕТИМА СА ЕВРОПОМ И СОПСТВЕНИМ ИДЕНТИТЕТОМ

Сажетак

Република Турска у односу према Европској унији налази се у статусу „вечитог кандидата“ за пријем у пуноправно чланство. Овакав положај оптерећује односе Турске и Европске уније, и, барем на турској страни, ствара осећај неприхватања, а са њим вероватно и огорчености. У овом раду, аутори су анализирали одређена законска решења у Републици Турској, изјаве појединих политичких чинилаца у Европи, правне гаранције уживања људских права у најважнијим универзалним и европским документима из ове области и ставове познатих теоретичара међународних односа. Анализа је извршена са циљем објективног сагледавања могућности Републике Турске да „удовољи“ стандардима потребним за приступање Европској унији, и могућности Европске уније да „пробије“ психолошку баријеру пријема једне велике, претежно муслиманске земље, у своје чланство. Као резултат свог истраживања, аутори констатују да идентитетске разлике и поделе по религијској вертикали неће још дуго времена бити приближене у довољној мери да би Република Турска могла бити примљена у пуноправно чланство, што њу потенцијално доводи у искушење да промени своју геополитичку парадигму и окрене се ка оним деловима Еуроазије у којима ће моћи остварити своје интересе.

Кључне речи: Турска, Европска унија, Европа, ислам, исламизација, идентитет, секуларизам

1. УВОД

Још од како је три године након проглашења републике 1926. године усвојила Закон о грађанском праву, израђен у потпуности по узору на Швајцарски грађански законик, Турска се налазила у расцепу између потпуног губитка сопственог идентитета и покушаја да тај идентитет колико је могуће уподоби традицији Запада. Тај пут кренуо је рецепцијом западних закона.¹⁾ У том процесу преузимања западних закона, није се водило рачуна о чињеници да су управо правила по којима се један народ опходи, продукт духа тога народа који је у њима уткао своје обичаје, свој морал, своју прошлост па коначно, и своју будућност. Веровало се да Турска на тај начин добија најмодернији грађански законик на свету. То можда и јесте било тако, али се у том тренутку ипак није знало, а нити је то кога занимало, да ће морати протећи готово читав исцрпљујући век, како би Закон који је преузет постао акт који одговара друштвеној збиљи у којој се требао остваривати.

А збиља је била таква да бисмо је могли посматрати из различитих углова, и сваки од њих нам говори да се Турска веома тешко приближавала западним демократијама. То Западу и није било никада нарочито важно, јер су се мотиви тог „приближавања“ изгледа различито схватили у самој Турској и у Европи. Ипак, подршка и похвале које су стизале из Европе нису изостајале, а сама Турска, била је препозната као „усамљена светлост на капији народа“ и успели пројект „демократске муслиманске земље“ која би требала бити узор не само исламском свету, него и свим „трећим световима“ широм планете.

И тако се скоро цело једно столеће заправо стварала посве погрешна слика о земљи, која, ако ни због чега другог, а оно због своје величине и историјске улоге коју је имала у прошлости, ипак изненађује. И то не само са позиције академизма, са које се, уз константно упозоравање на опасности од политичког ислама и важности очувања кемалистичког поретка, на Турску гледало као на потпуног аутсајдера, него и са правно-политичког аспекта, у којем се није препознавала, или се недовољно указивало на једну дубоку аномалију која је турско друштво, наизглед демократско и плура-

1) Закон о зајмовима (кредитима) израђен по швајцарском моделу и усвојен 22. априла 1926. године, Кривични закон израђен по италијанском моделу и усвојен 1. марта 1926. године, Поморски трговински закон израђен по немачком моделу и усвојен 13. маја 1929. године, Грађански парнични закон израђен по швајцарском моделу 18. јуна 1926. Подаци наведени према: Džengiz Nakov, *Istorija savremene Turske*, Centar za kulturološka istraživanja Balkana, Prizren, 2011, str. 89-90.

листичко, заправо сврставала у најригиднија и најнедемократскија друштва на планети.

Да ли се у овој констатацији претерује? Одговор на ово питање можемо добити само уколико покушамо да пронађемо неки вредносно неутралан приступ. Чини нам се да нам управо правно-политичка анализа неких, битних елемената турског државног система, делује најприхватљивија.

Наравно, како у друштвеној мисли нема пресуђених ствари, а истина има онолико колико је аргумената који јој иду у прилог, остављамо могућност да се на исти проблем може гледати и кроз друкчију оптику. Заправо и није циљ да се да потпуни одговор, већ управо да се изоштри оптика кроз коју посматрамо наведени проблем.

2. ТУРСКА КАО СУБЈЕКТ У ЕВРОПСКОЈ ИСТОРИЈСКОЈ ИГРИ РАВНОТЕЖЕ СНАГА

Савремени односи Турске и Европске уније, могу се посматрати (кроз амбиваленцу која има своје историјске корене) пре свега из угла њеног односа са једне стране, са Великом Британијом, а са друге стране, са остатком континента. Може се помислити како нам је присуство Британије у овом односу пренаглашено, обзиром да је и сама чланица ЕУ. Међутим, то нипошто није случај. Довољно је барем и површно познавање британске спољне политике на којој истрајава вековима уназад, па схватити да заправо, Европа за Британију никада није била толико занимљива. Британски спољни интереси увек су били удаљени од континента, а сам континент јој је био занимљив само у мери у којој је британско учешће било неопходно ради спречавања било које европске државе да у датом тренутку постане доминантна.²⁾ На то нас подсећа и Кисинџер (*Henry Kissinger*) када каже да је:

„Енглеска била једина земља чији државни разлог није захтевао ширење по самом континенту. Схватајући да је у њеном националном интересу очување равнотеже, Енглеска је била једина земља која за себе у Европи није тражила ништа више од спречавања доминације само једне силе. Следећи тај циљ, она је постала отворена за све комбинације других земаља које су се супротстављале покушајима успостављања хегемоније“.³⁾

2) Вид.: Henri Kissindžer, *Diplomatija*, Verzal press, Beograd, 1999, str. 52.

3) Ibid.

Ни у прошлости „Велика Британија није била склона систему европске владе, стога што се он сувише приближио уједињеној Европи којој су се Британци стално противили“.⁴⁾ Сама Велика Британија у Европску унију улази тек оног тренутка када увиђа „да њена политичка улога мимо европског континента више није у њеном интересу“.⁵⁾ Та доследност британске спољне политике задржала се и до дана данашњег. Стога нам изјава британског премијера Дејвида Камерона (*David Cameron*) да Европска унија иде у оном правцу у којем Британци нису желели тј. ка дубљој политичкој интеграцији, постаје јаснија.⁶⁾ Камерон стога истиче, да:

„Британском националном интересу највише одговара да буде у прилагодљивој и отвореној Европској унији...“⁷⁾

Заправо, мишљења смо да је Британско присуство у Европској унији било вођено пре интересима очувања равнотеже унутар саме Уније, на коју се гледало као на само још један нови преуређени „европски концерт“, него ли на ентитет који би требало да се даље обликује као јединствени политички субјект у међународним односима. Управо из тих разлога никако не чуди и чињеница да се Британија одувек здружено залагала за улазак Турске у Европску унију.⁸⁾ Ипак, та безрезервна британска подршка прикључењу Турске Европској унији с једне стране, и огромна резерва остатка континента са друге стране, иако на први поглед чудна, итекако има своје корене у спољнополитичкој стратегији Британије у односу на саму Унију којој припада *in corpore*, али не и *animo*.

Није наима никаква непознаница да је Европа на Турску одувек гледала са подозрењем а сваки њен евентуални успех, било на политичком или економском плану са потцењивањем, али неретко и са суревњивошћу. Иако је то доскора била мисао која се није тако јасно изговарала, постаје све видљивије да је један од главних разлога због којег се Турска налази у вечној чекаоници европског друштва и тај, што она припада културолошко-цивилизацијском кругу који Европа никада није перципирала својим.⁹⁾

4) Ibid. 68.

5) Радослав Стојановић, *Спољна политика Европске Уније*, Досије, Београд, 1998, стр. 92.

6) <http://www.dw.de/velika-britanija-unutra-ili-napolju/a-16545301>, преузето дана 05. 01. 2014.

7) Ibid.

8) <http://www.turkishweekly.net/news/141891/-uk-supporting-turkey-39-s-eu-accession-from-beginning.html>, преузето дана 15. 01. 2014.

9) „Први најзначајнији представник и заговорник стварања заједнице европских држава које би бринуле о очувању европског мира био је француски војвода Масимилијан де Сали (*Maximillian de Sulli*, 1560-1624). Његова идеја се заснивала на *заједници хришћан-*

Можда је управо на овом месту потребно подсетити на начин на који је Европа вековима третирала Турску и њено присуство на европском тлу. А у прошлости је, улазак неке ваневропске односно нехришћанске државе у међународну заједницу био условљен разлозима цивилизованости, односно прихватањем хришћанских вредности те правила „хришћанског међународног права“.¹⁰⁾ Ти еуфемистични услови „цивилизованости“ како подсећа професор Крећа, строго су цењени на примеру Турске „која је, и пред тога што је неколико векова играла значајну улогу у европским политичким односима, формално добила статус субјекта међународног права тек на Париском конгресу 1856. године“.¹¹⁾ Данас се свакако, осим уколико ослушњемо ставове десничарске опозиције у појединим европским државама у којима исламофобија добија свој замах, овај експлицитни разлог не може јасно чути. Ипак нам покушаји католичке цркве и неких европских држава да се у будући Устав Европске уније унесе одредница о „Европи као хришћанској заједници“,¹²⁾ говори о покушајима проналаска извесног система вредности као темеља европског заједништва.¹³⁾ У таквом систему, једној, за европске прилике огромној држави, каква је Турска, која, обзиром да је већински муслиманска те стога свакако не припада духовној вертикали Европе, тешко се проналази место. Стога нам британска подршка европским интеграцијама Турске, са позиције британских интереса делује потпуно логично. На тај би се начин, према Лондонској рачуници успорило, ако не и потпуно зауставило оно од чега је Лондон одувек зазирао, а то је даље политичко и духовно интегрисање Европе, с тим што у том случају Британија више не би била та која би била означена као једини кривац.

Било како било, Турска још увек, барем деклараторно, не одустаје од своје европске опредељености, али се међутим, на том путу који траје скоро пола века, суочава са изазовима који нису само ствар испуњења услова који се намећу из Брисела. Чини се

ских држава које би предводила Француска“. Преузето из: Илија Ј. Дžombić, *Европска Унија: прошлост, садашњост, будућност*, Freudruch Ebert Stiftung, Сарајево, 2012, стр. 22.

10) Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012, стр. 42-43.

11) Ibid.

12) http://www.danas.rs/dodaci/biznis/ulazak_u_eu_ne_znaci_gubitak_nacionalnog_identiteta.27.html?news_id=206658, преузето дана 06.01.2014.

13) Најречитији пример негирања било каквог заједничког система вредности дао је 1996. године, нико други до кардинал Јозеф Рацингер, потоњи папа Бенедикт, а садашњи папа-емеритус. Према његовим речима ``у исламу постоји тоталитарни поредак, који се веома разликује од нашег. Он једноставно заузима све без изузетака.`` Преузето према: Зоран Милошевић, ``Римокатоличка црква и ислам``, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, број 3/2012, страна 206.

да се управо последњих неколико година, у времену када турска економија доживљава незаустављив раст увиђа, да постоји један много озбиљнији проблем са којим се турско друштво мора да суочити. Суочавање са тим проблемом пак, може значити и коначно ревидирање, али овога пута турског односа према Европи. И то не само због тога што се идентитет не може подвргнути било каквом правном нормирању, него и због тога, што је, чини се, управо на том пољу Европа са својим двоструким стандардима и то по принципу: *Quod licet Iovi, non licet bovi*, не осврћући се у довољној мери на правне аномалије турског система, дуго толерисала да он у себи садржи одредбе, које се у „цивилизованом свету“ сматрају грубим насиљем над демократијом и основним слободама.

Како се из разлога које смо навели, али и оних који се могу наслутити, о томе јако мало говорило, сматрамо изузетно важним да у наредним редовима укажемо на неке од њих. Све то у циљу, што је могуће објективнијег сагледавања стања у овој великој земљи у региону којем и сами припадамо.

3. СЕКУЛАРИЗАМ НА ТУРСКИ НАЧИН

То да је једно од основних начела модерних демократских држава начело надређености њених цивилних органа оружаним органима, није принцип који краси и који је красио само савремено друштво и државу. Још је половином прошлога века професор Лукић у свом уџбенику који и данас представља егземплар домаће теорије државе и права, нагласио, да „у модерној држави, која је демократска, оружани органи у начелу имају потчињен положај према цивилним органима“.¹⁴⁾ И не само то, он даље подсећа, да је „само у робовласничкој и феудалној држави, војска имала углавном строго уски класни карактер и била у великој мери бирократизована“.¹⁵⁾ Подсећајући да војска служи првенствено да би осигурала спољну безбедност државе, указује и на то, да се овај дисбаланс у односима између оружаних и цивилних органа сматра озбиљним поремећајем у држави.

„Преовлађивање војног утицаја у државној власти, заузимање најважнијих положаја у држави од стране војних лица назива се *милитаризацијом државе*“.¹⁶⁾ Сама милитаризација је међутим,

14) Радомир Лукић, *Теорија државе и права - I књига*, Научна књига, Београд, 1956, стр. 213.

15) Ibid, 214.

16) Ibid.

„ненормално и нездраво стање, знак да се класа може одржати на власти само применом најоштријих средстава, што је истовремено знак за њено скоро губљење власти“.¹⁷⁾

Уколико пођемо од ових сазнања, онда се поставља једно важно питање? Да ли је Турска у целој њеној републиканској историји, икада била демократска? Ово питање не постављамо само *in abstracto*. Напротив, сматрамо изузетно важним позабавити се са једном доскорашњом аномалијом у овој великој држави у суседству, како бисмо имали јаснију представу актуелних политичких сукоба и нестабилности, које индиректно имају одјека у целом региону.

Наиме, од 1960. године у Турској су се догодила четири војна пуча. Последњи се догодио 1997. године када је са власти збачен происламски премијер Нечметин Ербакан (*Necmettin Erbakan*). Ако се подсетимо на дефиницију пуча као незаконите смене највиших органа власти од стране високопозиционираних личности из власти, војске или полиције,¹⁸⁾ као логично питање нам се намеће: шта је то што је Турску као државу чинило тако нестабилном?

Као што смо на почетку истакли, још од како је Кемал Ататурк државним ударом, за који у једном делу јавности постоји сагласност да исти није био „антидемократски“¹⁹⁾, 1919. године успоставио секуларни државноправни поредак, Турска се налази у константном расцепу између свог исламског идентитета и своје секуларне садашњости, без које је коначно неизвесна, па можда чак и немогућа њена европска будућност. У тако фрустрирајућем унутрашњем идентитетском расцепу, свакако се је морала наћи формула која би обезбедила дуготрајност секуларистичког курса Турске. Та је формула морала бити барем онолико јака, колико су јаки разлози који су захтевали њено инсталирање у турски правни поредак. Тако је Турска постала специфична и по томе, што је њена армија, поред улоге коју једна армија и иначе има у свим савременим државама, а то је одбрана државе,²⁰⁾ добила и улогу да своје ресурсе стави и у функцију решавања унутардржавних питања. То другим речима значи, да се у Турској догодило управо оно, на шта упозорава професор Ратко Марковић, а то је опасност да, због са-

17) Ibid.

18) Вид.: Радомир Д. Лукић и Будимир П. Кошутић, *Увод у право*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 37.

19) Ibid.

20) Вид.: Ратко Марковић, *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, Београд, 1999, стр. 424.

ме њене улоге у одбрани државе, војска почне сматрати „да јој по том основу припада и право да одређује државни интерес“.²¹⁾ Такво схватање, подсећа овај угледни писац „може у крајњим случајевима довести до узурпације политичких функција од стране војске, чиме се руше уставни основи демократског политичког поретка у једној земљи“.²²⁾ Оно што је турску „демократију“ чинило различитом од демократија у којима је видела своје узор, јесте постојање једне специфичне одредбе у Закону о оружаним снагама Турске. Та одредба је турској војсци, на не баш експлицитан начин, али ипак, давала у задатак и заштиту унутрашњег облика владавине. Овај закон, који би се могао превести и као Закон о унутрашњем војном деловању (*Army Internal Service Code*), је у члану 35. садржавао одредбу која је гласила:

„Дужност оружаних снага је да штити и надгледа турску домовину и турску Републику како је предвиђено Уставом“.²³⁾

Иако наизглед неупадљива и не много садржајна, ова је одредба деценијама турској војсци давала законско овлашћење да се меша у политички живот на начин који је потпуно супротан демократским принципима. Узимајући себи у обавезу, не само да штити државу, већ и да процењује степен угрожености унутрашњег републиканског облика владавине, и то *proprio motu*, турска војска је постала узурпатор политичког живота. Тако у овој земљи војска постаје ентитет *sui generis* који је истовремено штитио сигурност Турске споља, а, с друге стране, чак бисмо могли рећи и несвесно, бивао итекако дестабилизирајући чинилац изнутра. И премда познаваоци правних прилика у Турској подсећају да наведена одредба Закона о оружаним снагама није ни на који начин допуштала унутрашње војне интервенције за потребе свргавања цивилних власти, обзиром да су самим турским уставом јасно дефинисане улога, овлашћења и границе војске,²⁴⁾ те да је, како то истиче професор Адем Созуер (*Adem Sözüer*), члан 35. наведеног Закона представљао само „козметички инструмент“ за оне који су желели да изведу пуч,²⁵⁾ његова измена свакако је позитивна промена. Јер су, како се истиче, „за демократизацију и помирење са прошлошћу,

21) Ibid., 428.

22) Ibid.

23) <http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-parliament-oks-change-on-coup-pretext-article.aspx?pageID=238&nID=50706&NewsCatID=338>, преузето дана 07.01.2014.

24) Видети члан 117. Устава Републике Турске. Доступно на: https://docs.google.com/document/d/1iVYy8mfoNemdtFfnrsYw-PA-p9_-DA7EqDLrwJsUDDg/edit?pli=1

25) <http://www.dw.de/kako-spre%C4%8Diti-vojni-pu%C4%8D-u-turskoj/a-16928952>, преузето дана 08.01.2014.

ти симболични кораци ипак потребни²⁶⁾. Тако је уз дебату која је претходила, и која је још једном указала на дубоке политичке конфликти који постоје у турском друштву, наведени спорни члан дана 13.07.2013. промењен. То је значило и да се сада улога турске војске враћа у њене уставне оквире и бива ограничена на „одбрану Турске државе од претњи и опасности из иностранства“, те јачање и заштиту војних снага као и обављање дужности изван државе, а у циљу обезбеђивања међународног мира, и све то у складу са одлуком „Велике националне скупштине Турске“.²⁷⁾

Но иако је ова измена поздрављена од стране Европске уније и запада, питање које се поставља јесте: зашто се на њу оволико дуго чекало? Није никаква тајна да је турска војска била, а вероватно и остала, један од кључних стубова очувања кемалистичког секуларног поретка који је коначно у самој Турској уставна категорија.²⁸⁾ Пучеви којима је свргавала са власти владе за које је процењивала да угрожавају турски секуларизам, нису међутим били никако само инциденти којима се газила политичка воља грађана Турске, него су у исто време биле акције које су итекако наилазиле на одобравање, па чак и одушевљење великог дела популације. У том смислу су потпуно у праву они који истичу да је „војним пучевима увек претходила велика нетрпељивост према влади“²⁹⁾ и „да их нису спроводили само припадници војске, већ да су у њима учествовали и други фактори“.³⁰⁾

Ипак, главни унутрашњи раскол у Турској јесте онај у чијој основи лежи бојазан великог дела турске јавности од могуће исламизације државе, која је, по многим, одувек била и остала највећа претња турском секуларизму и „турској демократији“. Ипак, та „исламизација“, у зависности од ситуације и контекста у којем се сам термин спомиње, а врло често служи и као изговор за избегавање суштине проблема са којима се суочава турско друштво, врло је дисперзиван појам. То је појам који, а то данас постаје очигледно, поприма онолико значења колико има различитих политичких платформи које га употребљавају или злоупотребљавају. Како у самој Турској „исламско питање“ добија посебну димензију, сматрамо изузетно важним да укажемо неке важне чињенице, које су одувек изазивале контроверзне реакције, не само у Турској него и

---

26) Ibid.

27) Закон је доступан на: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>

28) Видети члан 134. Устава Републике Турске: *Supra* note 23.

29) *Supra* note 24.

30) Ibid.

у окружењу. У највећем броју случајева, реакције су биле изазване непознавањем суштине природе онога у односу на шта се заузимају различити ставови.

4. ИСЛАМИЗАЦИЈА И (ИЛИ) ИСЛАМОФОБИЈА: РЕАЛНОСТ ИЛИ ПАРАНОЈА?

Свакако да је једна од тековина демократских друштава стриктна одвојеност религије од државе, а у друштвима која припадају грађанско-правној провинијенцији, то је *conditio sine qua non* било какве демократске надградње. Ипак, не може се рећи, да је и поред прокламоване раздвојености религија остала без утицаја на савремено друштво.

Тумачећи природу савременог друштва Гиденс (*E. Gidens*) којег у својој сјајној студији наводи професорка Гавриловић истиче, да је религија значајан актер на друштвеној сцени и да „савремено друштво поспешује религијски интегрализам као одговор на несигурност и промену“.³¹⁾ Тај процес продора религије на секуларизоване сфере назван „деприватизацијом“ који је регистрован у савременом друштву и који се на западу препознаје кроз „протестантски фундаментализам и католичку реакцију на абортус“,³²⁾ заправо означава нове улоге које религија задобија данас и начине на који утиче на друштвене политике, мобилишући се поводом моралних питања, бранећи људска права те подржавајући етнички и национални идентитет,³³⁾ чинећи да:

„За милијарде људи на свету поновни успон религија тренутно представља основни извор за моћ њиховог идентитета, који чува и штити смисао, традиционалне вредности, породицу, обичаје и све оно што је модернизација у свом глобалном ходу морала да разгради, да би обезбедила секуларне услове за капиталистичку привреду и тржиште.“³⁴⁾

Оно што је нама нарочито занимљиво јесте и то, што професорка Гавриловић подсећа, да је један од „послова“ којим се религија бави у савременом друштву и „културна одбрана“, односно,

31) Danijela Gavrilović, *Doba upotrebe, religija i moral u savremenoj Srbiji*, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, Niš, 2013, str. 15.

32) Ibid., 19.

33) Ibid., 18-19.

34) Душан Маринковић, *Увод у социологију (основни приступи и теме)*, ФАБУС, Нови Сад, 2005, стр. 169.

„спречавање да пропадне национална, етничка, локална или нека друга култура“.³⁵⁾ То заправо значи да се у овим случајевима „верски идентитет повезује са етничким у симбиозу која још увек у модерном друштву има велики емоционални легитимитет“.³⁶⁾ Све нам то говори да је однос религије према савременом друштву, с једне стране, али и однос савременог друштва према религији, с друге стране, један феномен који се не да разумети нити објаснити само разлозима права и политике, него се, као друштвени феномен, треба посматрати и са социолошког аспекта. Нарочито и због тога, што савремена социолошка истраживања указују на пораст утицаја религије, и то независно од тога да ли је реч о друштвима које перципирамо као модерним, или о онима које сврставамо у традиционална. Са позиције принципијелног секуларизма, парадоксално је то, што како истиче Тарнер (*Turner*) којег опет наводи професорка Гавриловић: „у покушају да регулише религију на јавној сцени, држава аутоматски означава религију као важну и истакнуту“.³⁷⁾

Не можемо се отети утиску да се многе од изречених констатација, а нарочито последња, итекако могу транспоновати на савремену Турску, у којој је главни задатак „кемалистичких реформи“ управо и била тежња да се направи раскид са теократском османском државом, чији је савремена Република Турска правни сукцесор. Тај раскид је међутим био могућ једино радикалним и свеобухватним реформама. Те реформе нису биле само политичке и правне, него су обухватиле и образовање, науку и културу. Кретале су се од промене писма, тј. преласка са арапског писма на европску латиницу, до промене архитектуре и промена у облачењу.³⁸⁾

Тако „септембра 1925. године на снагу ступа и владина одлука о затварању свих текија, малих џамија (завија) и маузолеја (турбета) и забрана ношења одеће њиховим службеницима“.³⁹⁾ Религиозна одећа била је дозвољена само приликом верске службе у верским објектима, док је новембра исте године ступио на снагу закон о обавези ношења шешира и качкета за све турске грађане мушког пола.⁴⁰⁾ Другим речима, биле су то реформе којима се покушао променити не само облик владавине, него и идентитет

---

35) Ibid., 20.

36) Ibid.

37) Ibid., str. 23.

38) Džengiz Hakov, *Istorija savremene Turske*, op.cit., str. 91-98.

39) Ibid., str. 100.

40) Ibid.

те свест народа, чији категоријални апарат није био хеленистички одн. европски. Био је то народ којег је кроз историју обликовала већинска припадност једној религији и култури и дуга историја, и то толико дуга, да се, посматрајући из историјске перспективе, Ататуркова реформа може посматрати само као једна епизода у обликовању тог идентитета.

Јасно је да је овако компулзиван преображај једне нације, према замисли идеолога и апологета реформи био неодржив. И то не само што из савремене перспективе, примери реформи које смо споменули представљају својеврстан правни анахронизам, који се и данас упорно покушава правдати потребом модернизације турског друштва, већ и због тога, што се, нарочито уколико се узме у обзир задирање ових реформи у област религијског живота, може говорити и о дубоком сукобу са основним људским правима која са позиције позитивних међународних прописа представљају заправо фундаменталне цивилизацијске норме.

Конкретно, закони и уредбе о обавезном начину одевања, које су се постепено у етапама лагано либерализовале, су све до скоро биле на снази у Турској. Те одредбе биле су у супротности са великим бројем међународних докумената у којима се гарантују религијске слободе. Тако се у члану 18. Универзалне декларације о људским правима предвиђа да:

„Свако има право на слободу мисли, савести и вероисповести; ово право укључује слободу промене вероисповести и уверења и слободу да човек сам или у заједници с другима, јавно или приватно, манифестује своју веру или уверење подучавањем, обичајима, молитвом и обредом“.⁴¹⁾

Скоро идентичну одредбу садржи и члан 18. ст. 1. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, уз ограничење које је предвиђено у ставу 3. истог члана, да се ова слобода не може вршити на начин да се њоме нарушава јавна безбедност, безбедност поретка, здравља и морала као и основна права и слободе других лица, из којих се разлога ове слободе могу евентуално законом ограничити.⁴²⁾

Иста одредба садржана је у члану 9. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.⁴³⁾

41) Vidan Hadži-Vidanović i Marko Milanović, *Međunarodno javno pravo - zbirka dokumenata*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005, str. 104.

42) *Сл. лист СФРЈ (Међународни уговори)*, 7/71

43) *Сл. лист СЦГ (Међународни уговори)*, 9/03

Поставља се онда једно логично питање: како је било могуће да ограничења у погледу конзумирања верских права, и поред наведених међународних документа којима се иста гарантују, толико дуго егзистирају у турском друштву?

Разлога наравно има више, али је један од кључних заправо, бојазан од тога, да Турска, обзиром на све своје специфичности, процесом, како су га на западу назвали „пузајуће исламизације“ склизне ка теократском поретку, и тиме као једна велика земља, додатно дестабилизује ионако поларизовану и нестабилну међународну политичку сцену. Због тога се на Западу свака либерализација верских слобода у Турској заправо посматра са неверицом и зебњом, у којој се заправо заборављају демократски корени и идентитети тог процеса са правилима која важе управо у развијеним европским земљама. Тако је Турска као већински муслиманска земља и земља кандидат за улазак у Европску унију, до скоро била и једина европска земља у којој је важила забрана ношења традиционалне муслиманске мараме у школама и универзитетима, док сличне забране не постоје у остатку Европе одн. у земљама са већинским хришћанским становништвом. Овакви парадокси се могу једино објаснити чињеницом, да се претпоставља да је у Турској већа опасност од потпуне исламизације и да због тога те мере управо у Турској могу остварити жељени ефекат. Тај ефекат је остајање Турске на курсу модернизације и европски опредељеног пута. Но да ли су ти разлози довољни да оправдају доскорашње забране у погледу одевања?

Пре свега, облачење у складу са правилима које налаже Шеријат, нису само део уобичајеног фолклора који је присутан у муслиманском свету, већ представљају религијске постулате који црпе своју правну снагу из муслиманске свете књиге, у којој је наведена одредба о начину покривања жена императивно одређена.⁴⁴⁾ У складу са тим, покривање главе је за верујућу муслиманку начин практиковања вере, а забрана истог јесте једнака ускраћивању тог права. То је свакако аспект који на Западу није схваћен на одговарајући начин, па отуда и бојазан да само покривање представља у исто време и знак исламског радикализма. И тако се опасност види у нечему што представља аспект слободног исповедања вере, док се, с друге стране, запоставља суштински извор неразумевања. Ти разлози за крајњи резултат и заиста могу довести до потпуног раскида Турске са њеном европском будућношћу па можда и скретање у десно, и то у правцу теократизације друштва које не жели не само Европа, него можда и највећи проценат грађана саме Турске.

44) Вид.: Kur'an, XXIV : 31, Sarajevo, 1987. (Prevod: Besim Korkut).

Занимљиво је да је опет реч о разлозима идеолошко-културолошке, да не кажемо верске природе. Оно што је занимљиво јесте то, што се у овом случају они налазе не у Турској, већ управо у Европи, која, чини се и данас пати од евроцентристичког погледа на свет и доживљавања сопствених, у бити јудео-хришћанских вредности, универзално прихватљивим.⁴⁵⁾

5. ЕВРОПА РАЗЛИЧИТОСТИ ИЛИ ЕВРОПА ИСТИХ?

Још је у својој чувеној причи о Малом принцу, која по дубини порука коју у себи носи, превазилази класичну бајку, Антоан де Сент-Егзипери (*Antoine de Saint-Exupéry*) подсетио на то, колико је Европа уверена у исправност сопствених ставова и погледа, независно од тога колико они некада могу бити и бесмислени. Он ту појаву прича овако:

„Имам озбиљних разлога да верујем да је планета са које је дошао Мали принц астероид В 612. Један турски астроном приметио је телескопом тај астероид 1909. године, и то само једанпут. Он је тада свечано приказао своје откриће на Међународном конгресу астронома. Али му нико није веровао због његовог одела. Такве су одрасле особе. Срећом по астероид В 612, неки турски диктатор је, под претњом смрти, наметнуо свом народу европски начин одевања. Астроном је поновио свој приказ 1920. године, врло отмено обучен. И овога пута сви су били његовог мишљења“.⁴⁶⁾

Управо на ту чињеницу подсећа чувени професор међународног права Марти Коскениеми (*Martti Koskenniemi*) када каже следеће:

„Европска је традиција носити кравату на формалним скуповима. То свако може, али то има свој контекст и историју“.⁴⁷⁾

Идентитет је, каже Коскениеми „прича коју причамо о себи самима“ а оно што су Европљани испричали о себи до сада, уколико се читају чланци из престижних енциклопедија само „доказује супремацију европске цивилизације кроз европски допринос успо-

45) Вид.: Сенад Ганић и Милош Петровић, „Концепт цивилизованих народа као неприхватљив анахронизам у савременом међународном праву“, *Правне норме у времену и простору*, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2012, стр. 351-366.

46) Антоан де Сент-Егзипери, *Мали принц*, Нолит, Просвета, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1979, стр. 19-20.

47) Martti Koskenniemi, „International law in Europe: Between Tradition and Renewal“, *European Journal of International Law*, (2005), Vol. 16, No. 1, p. 114.

стављању закона природе и народа (*droit de nature et des gens*).⁴⁸⁾ Спомињући велике античке и средњовековне мислиоце од Цицерона и римских правника, преко католичких интелектуалаца Виторија (*Vitoria*) и Ле Фира (*Louis Le Fur*), па све до „протестантских активиста“ Хуга Гроциуса (*Hugo de Groot*) и Блунчлија (*Johann Caspar Blluntshli*), налази, да „нико од ових људи није размишљао о Европи као о просто локалном појму, већ као о нечему што одсликава универзалност“.⁴⁹⁾ Овај писац иде и даље па каже:

„Баш као што је и Мартенс говорио језиком човечанства, то исто је чинио и Хавијер Солана у вези са НАТО плановима о полетању ка Србији 1999. године“.⁵⁰⁾

Коскениеми подсећа и на речи италијанског министра иностраних послова који је војно присуство у Ираку правдао ставом: „Ми смо у Ираку из потпуно истих разлога због којих смо на Косову, Афганистану и многим другим местима где слаби трпе потешкоће. То је искључиво хуманитарна мисија коју ћемо испунити“.⁵¹⁾

Ипак, поставља питање Коскениеми подсећајући на акције које су из готово идентичних разлога европске државе у 19. веку предузимале против Турске: „Али како нека конкретна традиција може говорити у име читавог човечанства? Шта може бити разлог за Србе или Турке да поверују у то? То је засигурно колонијализам... Ту универзалне вредности постају заправо универзална привилегија“.⁵²⁾

У сваком случају, врло индикативно, а остављајући простора за интензивно промишљање, Коскенијеми поставља питање осврћући се на европске интеграције: „Зашто би прикључење Турске био проблем?“⁵³⁾

Постављајући исто питање, одговор који нам се нуди сада постаје сложен и композитан. Разлози неспоразума нису једно- смерни. Онолико колико у Турској заиста постоји опасност од радикализације исламског елемента, толико исто у Европи вековима егзистира исламофобија на различитим нивоима. Чини се као да се ова два феномена хране један другим. Коначно, није ли најути-

---

48) Ibid.

49) Ibid.

50) Ibid., p. 115.

51) Ibid.

52) Ibid.

53) Ibid.

цајнији лидер у Европској унији, немачка канцеларка Ангела Меркел недавно изјавила да је мултикултурализам у Немачкој потпуно пропао и да имигранти морају учинити више како би се интегрисали у немачко друштво. О којим имигрантима говори Ангела Меркел? Да ли о милионима Турака који живе у Немачкој, или пак, о потенцијалним милионима Турака који би кренули пут Немачке истог тренутка када би се европске границе отвориле и за њих, као и за све остале земље кандидате? Прича у којој је Турска схватила поруке које јој се деценијама шаљу из Брисела и других европских адреса чини нам се много реалнијом. И управо је то, нерадо одустајање од европске приче, оно што турско друштво окреће на другу страну. Назнаке да је реч о заокрету ка политици неоосманизма нису без основа, нарочито ако се узме у обзир империјална прошлост која се у свим бившим империјама романтичарски украшава и приказује. И која се у самој Турској не доживљава на исти начин како је доживљавају народи који се те прошлости нерадо сећају. На ту амбивалентност у перцепцији и аутоперцепцији подсећа и професор Дарко Танасковић када указује на аргументе које у прилог свог европског идентитета дају турске дипломате напомињући да је Турска већ шест векова присутна у Европи, док се, са друге стране дају контра аргументи. Тако Нојман, којег наводи професор Танасковић истиче следеће:

„За односе између државе наследнице Османског царства и Европе, и даље се може рећи да су обележени конститутивним искључењем Турчина, које је било кључно за настанак Европљанина“.⁵⁴⁾

Идеолошке баријере на обема странама свакако су присутне. У том смислу је страх од исламизације за једне, исто што је за друге страх од одбацивања. Зато су нам илустративни ставови који износи дански посланик у Европском парламенту Месершмит (*Morten Messerschmidt*) а наводи професор Танасковић:

„Турска и Европа су потребне једна другој, али у оквирима добросуседства. Бесмислени преговори који се воде о чланству показали су се као ћорсокак и, по мом мишљењу, само губимо драгоцено време на тај пројекат, с могућношћу да резултат буду поремећени односи између наших земаља и Турске. Тек кад Европа скине идеолошку повеску с очију, бићемо у стању да кренемо напред и успоставимо нови оквир за партнерство између ЕУ и Турске за 21. век“.⁵⁵⁾

54) <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=258&cl=30>, преузето дана 14. 01. 2014.

55) Ibid.

6. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Могућност да у том дугом и исцрпљујућем односу Европе и Турске дође до ремећења односа није без основа, јер се, као што смо истакли, уз прегршт еуфемизама, заправо покушавају избећи рећи истине, које на различите начине избијају на површину. И чини нам се као да та игра којој се не назире крај, временом постаје све опаснија, а проблеми које ствара озбиљнији. За многе су инсистирања која долазе из Европе о суочавању Турске са поступцима према Јерменима 1915. године, само још један додатни притисак на Турску како би се одложило оно што се већ сада многима чини мало вероватним. И док једни пишу о одговорности Турске за геноцид,⁵⁶⁾ други пак подсећају на једну, рекли бисмо логичност која се у овом случају заборавља, а то је, да „постојање злочина геноцида на легалан начин може бити утврђено једино од стране судија надлежног и компетентног трибунала на основу прописаних критеријума и након фер и непристрасног суђења“.⁵⁷⁾

Ипак, могуће је и да у подлози целе приче стоје и неки други разлози. Иако мит о конфронтацији на неки начин доживљава своју модерну реинкарнацију, у суштини, како се наводи у једној интересантној студији: и за муслимане и за немуслимане, ислам је, у исто време, био и објективна али и субјективна ствар, резултат њиховог веровања, историје и обичаја друштва у којем живе“.⁵⁸⁾ А можда се ипак разлози крију у ономе о чему је писао Хантингтон (*Samuel Huntington*), а то је, да поводи конфликта између ислама и запада леже у фундаменталним питањима која се односе на моћ и на културу, где је најважније питање „ко влада и над ким се влада“?⁵⁹⁾

Ако проблеми леже у питању које поставља Хантингтон, онда нам се Турска као регионална сила, са својим спољнополитичким аспирацијама од којих не одступа, свакако не уклапа у европску визију. Али, Европа би у том случају требала да то јасно и каже. У противном, сви заједно улазимо у параноју идеолошких разлика, које нам се, на жалост, приказују непомирљивим.

56) Vahagn Avedian, „State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, The Republic of Turkey and the Armenian Genocide“, *European Journal of International Law*, Vol. 23, No. 3, 2012, pp. 797-820.

57) Pulat Tacar and Maxime Gauin, „State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, The Republic of Turkey and the Armenian Genocide: A Reply to Vahagn Avedian“, *European Journal of International Law*, Vol. 23, No. 3, 2012, pp. 821-835.

58) Davor Marko, *Zar na zapadu postoji neki drugi Bog?*, Konrad Adenauer Stiftung, Sarajevo, 2009, str. 55.

59) Samuel Huntington, *The Clash of the Civilization and the Remaking of the World Order*, The UK: Free Press, 2002, str. 212.

ЛИТЕРАТУРА

- Avedian, Vahagn „State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, The Republic of Turkey and teh Armenian Genocide“, *European Journal of International Law*, Vol. 23, No. 3, 2012.
- Ганић, Сенад и Петровић, Милош „Концепт цивилизованих народа као неприхватљив анахронизам у савременом међународном праву“, *Правне норме у времену и простору*, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2012.
- Gavrilović, Danijela, *Doba upotrebe, religija i moral u savremenoj Srbiji*, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, Niš, 2013.
- Де Сент-Егзипери, Антоан, *Мали принц*, Нолит, Просвета, Завод за издавање уџбеника, Београд, 1979.
- Kisindžer, Henri, *Diplomatija*, Verzal press, Beograd, 1999.
- Koskenniemi, Martti, „International law in Europe: Between Tradition and Renewal“, *European Journal of International Law*, (2005), Vol. 16, No. 1
- Крећа, Миленко, *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2012.
- Kur'an, XXIV : 31., Sarajevo, 1987. (Prevod: Besim Korkut)
- Лукић, Радомир, *Теорија државе и права - I књига*, Научна књига, Београд, 1956.
- Лукић, Радомир Д. и Кошутећ, Будимир П., *Увод у право*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Marko, Davor, *Zar na zapadu postoji neki drugi Bog?*, Konrad Adenauer Stiftung, Sarajevo, 2009.
- Маринковић, Душан, *Увод у социологију (основни приступи и теме)*, ФАБУС, Нови Сад, 2005.
- Марковић, Ратко, *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, Београд, 1999.
- Милошевић, Зоран, „Римокатоличка црква и ислам“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2012.
- Сл. лист СФРЈ (Међународни уговори), 7/71.
- Сл. лист СЦГ (Међународни уговори), 9/03.
- Стојановић, Радослав, *Спољна политика Европске Уније*, Досије, Београд, 1998.
- Tasar, Pulat and Gauin, Maxime, „State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, The Republic of Turkey and teh Armenian Genocide: A Reply to Vahagn Avedian“, *European Journal of International Law*, Vol. 23, No. 3, 2012.
- Hakov, Džengiz, *Istorija savremene Turske*, Centar za kulturološka istraživanja Balkana, Prizren, 2011.
- Hadži-Vidanović, Vidan i Milanović, Marko *Međunarodno javno право - zbirka dokumenata*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005.
- Huntington, Samuel, *The Clash of the Civilization and the Remaking of the World Order*, The UK: Free Press, 2002.
- Džombić, Ilija J., *Evropska Unija: prošlost, sadašnjost, budućnost*, Freudruch Ebert Stiftung, Sarajevo, 2012.

<http://www.dw.de/velika-britanija-unutra-ili-napolju/a-16545301>, преузето дана 05. 01. 2014.

<http://www.turkishweekly.net/news/141891/-uk-supporting-turkey-39-s-eu-accession-from-beginning.html>, преузето дана 15. 01. 2014.

http://www.danas.rs/dodaci/biznis/ulazak_u_eu_ne_znac_i_gubitak_nacionalnog_identiteta.27.html?news_id=206658, преузето дана 06.01.2014.

<http://www.hurriyetdailynews.com/turkish-parliament-oks-change-on-coup-pre-text-article.aspx?pageID=238&nID=50706&NewsCatID=338>, преузето дана 07.01.2014.

<http://www.dw.de/kako-spre%20Diti-vojni-pu%20D-u-turskoj/a-16928952>, преузето дана 08.01.2014

<http://www.magazin-tabloid.com/casopis/> преузето дана 14.01.2014.

Senad F. Ganic, Milos Petrovic

TURKEY IN MEETINGS WITH EUROPE AND ITS OWN IDENTITY

Resume

Republic of Turkey stays in the status of „eternal candidate“ regarding the full acceptance in European Union. Such a status burdens the relations between Turkey and EU and develops, considering Turkish side, the impression of non-acceptance accompanied with the bitterness.

During the beginning of 21st century and during last decades of the 20th century Turkey have been encountering difficulties to meet western democracies. It has never been of great significance to the west due to the obvious difference between understanding of the motives of the approach in Turkey and EU. However, support and commendations were not left out and Turkey was perceived as „lonely light at the gate of nations“ and a successful project of „a democratic Muslim state“ which should serve as a model not only for the countries of Muslim world but to all countries of „the third world“.

For a whole century a fault picture had been created about a country that surprises nevertheless due to its size and historical role it had had in the past. Turkey was seen as an outsider for all of that time whilst no one emphasized enough a deep anomaly that sorted Turkish society in the group of the most rigid and most non-democratic societies even though it was seemingly democratic and pluralistic society.

Why is it like that the authors tried to establish through legal and political analysis of some important elements of Turkish governmental system. The aim was not to provide a full answer but something more

modest with the intention to explain more correctly the views these relations are take.

Although Turkey still does not give up its European course it comes across the challenges that are not mere condition fulfillment of Brussels conditions. In recent few years when Turkish economy grows unstoppably a more conspicuous problem emerges that Turkish society must solve. Facing this problem may mean final revision of the chosen pathway towards Europe. It is the issue of the identity that is increasingly permeated by Islam.

Furthermore, there is the question of legal anomalies of Turkish system that contained regulations which are perceived in „the civilized world“ as blunt violence over democracy and basic liberties.

One of the anomalies is the constitutional and legal status and authorities of Turkish Army. For example, since 1960 Turkey has experienced four military coups so logic raises the following question: What was it that made Turkey so unstable state?

Since the times of Kemal Ataturk that introduced secular state order in 1919 Turkey finds itself at the constant cleavage between Islam identity and its secular present that is main condition of its possible future accomplishment of European integration. This cleavage demanded a formula that would provide long lasting of this secular course. This formula had to be at least as strong as the reasons that required its installment into the Turkish legal framework. It was solved by complementing the usual role its Army has, defense of country, by a new role that required its resources to be at hand when solving internal state problems. The law on armed forces of Turkey until recently authorized the army to protect the internal form of governing. This regulation legally empowered the army for decades to effect political life i a way that is contrary to the democratic principles. Turkish army became the usurper of political domain, *proprio motu*, by assessing the level of jeopardy the republican way of governing experienced besides protecting the state. This was the army was the entity *sui generis* that simultaneously protected Turkish safety from the outside, and on the other hand had been a destabilizing factor from the inside. This legal regulation was changed on 13th July 2013 which the role of army was narrowed into constitutional frame and is limited to „the defense of Turkish state from the threats and dangers coming abroad“.

However, the key internal division in Turkey is the one that can be explained as a fear of the majority of Turks that islamization can be retrieved and reintroduced what makes the biggest threat to the secularism and „Turkish democracy“ for all times.

Regarding possible desecularization the fear can be explained via fact that Turkey may stray by the process „of slow islamization“ towards a theocratic model and thus destabilize additionally already polarized and weak international political scene, since it is a large country. For this reason, each liberalization of religious freedoms in Turkey is seen with disbelief by the west which forgets, due the anxiety, the democratic roots and identities of the process with rules that are on power in developed European countries.

The second problem is the fact that the extent of dangerous and radical Islam elements development that is possible in Turkey is equal in possibility as several centuries long phobia of Islam that exists at various levels in European countries. It seems that these two phenomena support the existence of each other whilst ideological barriers remain at both sides. Fear from islamization for ones is the same as the fear of rejection for the others.

The authors claim the attitude, based upon available data analysis that Turkey as regional power with its foreign policy aspirations it does not retire cannot fit into the European vision. But Europe should say this loud and clear. In contrary, we all enter into paranoid state of ideological differences which have unfortunately been presented as irreconcilable.

Key words: Turkey, European Union, Europe, Islam, islamization, identity, secularism

---

* Овај рад је примљен 20. маја 2014. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 03. септембра 2014. године.